

tatem. Habet igitur spirandi potentiam Filius, cum hoc præter rationem paternitatis sit, omnia vero Patris præter paternitatem, vel præter vim generandi, ipse quoque habet, ut Cyrillo placet.

Item Spiritus sanctus dicitur donum ut Patris, ita et Filii: ergo et ex utroque. Antecedens omnibus doctoribus placet, consequens probatur: donum etenim est dantis, aliquid vero alicujus est, aut secundum identitatem, aut ut possessio ejus vel servus, aut secundum originem, et cum nullus modorum priorum conveniat, cum dicimus Spiritum sanctum donum esse Filii, restat ut secundum tertium modum originis, videlicet dicatur Spiritus sanctus Filii donum: ergo Filius est ejus origo et causa.

Item Gregorius Nyssenus in homilia super *Pater noster*, qua incipit, *Quando Moyses populum Israeliticum ad montem discendi causa adducebat; distinctionem divinæ Trinitatis tradens, Patrem quidem a Filio et Spiritu sancto distinguit, eo quod ipse quidem absque causa est, illa vero a causa, Filium vero et Spiritum sanctum, quibus commune est quod a causa sint, distinguit ab invicem, eo quod ille quidem ex Patre est, hic vero ex Patre et Filio: ita enim in antiquioribus codicibus scribitur. Quare manifeste etiam secundum istum doctorem Spiritus est ex Filio. Quod si qui secundum moderniores libros Spiritum Filii dicant esse scriptum non ex Filio, nec hoc modo tamen aliquid plus habebunt. Idem enim concludetur etiam ex hoc. Patet namque quod cum Filio et Spiritu sancto commune sit principiata esse (diximus pluries quomodo capiunt sancti doctores Græci causatum, et principiatum in divinis videlicet pro eo, quod est a principio sive creatum esse) quærit quomodo distinguerentur ab invicem, et asserit, quod quanquam commune habeant hoc, quod ambo sint causata sive principiata, tamen Filius ex Patre dicitur, et ultra non procedit ejus proprietas, Spiritus vero et ex Patre dicitur et una cum hoc etiam Filii esse testantur Scripturæ. Quare Spiritus Christi quoque Spiritus est, Filius vero nec est Spiritus, nec dicitur. Et hoc putat hic sanctus doctor satis esse ad distinguendum, quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, Filius vero non dicatur Filius Spiritus. Si igitur quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, distinguit illum a Filio; secundum autem nostros nil aliud illum a Filio distinguit, nisi diversus processionis modus ipsum videlicet spirari. Idem ergo est Spiritum esse Filii Spiritum, atque ex Filio procedere. Cujus ergo dicitur Spiritus, ex eo etiam procedit: dicitur autem Filii Spiritus tanquam et Patris; igitur etiam ex Filio quemadmodum ex Patre procedit. Et notandum quod vana est quorundam expositio dicentium propter consubstantialitatem dici Spiritum Filii Spiritum: cum hic sanctus doctor tanquam distinctivum hoc accipiat. Quæ vero propter consubstantialitatem dicuntur, valunt, non distinguunt. Si igitur non propter consubstantialitatem dicitur Spi-*

ritus Filii, omnes demonstrationes Latinorum potissimum, et absque aliqua contradictione remanent: quibus ex eo quod Spiritus dicatur Spiritus Filii, etiam ex Filio eum procedere probant. Per hanc enim falsam expositionem aliqui eas evertere conantur propter consubstantialitatem, putantes dici Spiritum Filii. Hanc sententiam Gregorius Nyssenus ut falsam manifeste reprobat, accipiens illud tanquam distinctivum. Sed cum ad ostendendam quidem hujus conclusionis veritatem, Spiritumque sanctum ex Patre et Filio procedere probandum, multa argumenta, multæ auctoritates, multæ rationes sint, satis tamen ex prædictis tibi puto fecisse.

Solutiones inconvenientium, quæ a Græcis opponuntur Latinis et cæteris recte sentientibus.

B. Cum vero quedam inconvenientia nobis, qui veritatem confitemur, ab illis inferuntur, qui, nec quid dicant, sciunt, nec de quibus asserunt, illa quidem, quæ contra argumenta probantia veritatem opponuntur, in ipsismet argumentis breviter solvimus, ut vidisti. Eorum vero, quæ contra ipsamet conclusionem inferuntur, eligens potiora, et quæ magis verisimilia videntur, solutiones pro posse, paucis et sufficienter hic inseram; ut tibi oratio ista, quam fieri potest, completa sit, et ad omnia sufficiens. Quanquam hæc inconvenientia non contra nos inferuntur, nec nos tenemur reddere rationem: sed contra sanctos doctores, qui nobis hujus dogmatis hujusque conclusionis principes et auctores fuerunt; et non solum contra occidentales, qui apertissime docent conclusionem, sed non minus contra orientales. Ab ipsis igitur etiam solutiones quærendæ sunt, non a nobis, quod et fecerunt, Spiritu sancto prævidente omnes insurrecturas hæreses. Attamen nos etiam ab illis illuminati, et ab aliis viris beatis, qui amplissima de hac re opera sua nobis reliquerunt, ad ea nosmetipsos opponemus. Putant igitur Patrem et Filium aut in unam confundi personam, si quis ex utroque procedere Spiritum sanctum dicat, aut duas causas duoque principia necesse esse ponere; utrumque vero horum absurdissimum est. Nos vero ad confusionem quidem personarum hæc dicimus, quod si operationem spirandi constitutivam personæ paternæ poneremus, tunc sequeretur hoc inconveniens, ut Filius esset una eademque persona cum Patre. Cum vero constitutiva quidem paternalis personæ paternitas, et ipsum generare probatum fuerit, spirare vero proprietas quædam sequens ejus personam jam constitutam; cur ille, cui communis est cum Patre non constitutiva proprietas, una eademque persona cum ipso esset? Quemadmodum enim commune habens Filius cum Patre, quod Spiritus dicatur Spiritus ejus, prout Patris, item quod ab eo mittatur prout a Patre, tamen non est eadem persona cum Patre, eo quod non est constitutivum, nec quod Spiritus dicatur Spiritus Patris, nec quod a Patre mittatur. Item et si commune habeat cum Patre spirandi potentiam

non ideo in eandem cum eo confunditur personam. cum spirare non sit paternalis personæ constitutivum. Quare donec non probetur spirandi potentiam paternalis personæ constitutivam esse, nec confusio personarum inde probari poterit. Sed spirandi potentia constitutiva esse, probari non potest: cum quia sequeretur quod Pater haberet duas personas et duas hypostases, ut in principio probatum est, hoc autem inconveniens: tum quia hæc petitio principii esset. Ponere namque potentiam spirandi constitutivam esse personæ Patris, et ex Patre solum Spiritum procedere, unum et idem est. Quare qui hoc dicit, petit principium. Cum autem hoc non probetur, nec confusio personarum sequitur, quanquam sint qui credant. Dicitur est autem in superioribus quænam eorum quæ de Deo dicuntur, communia sunt: quæ propria, et propriorum quænam duabus personis propria; quæ vero uni soli, eorum quæ uni soli; quænam ita propria sunt, ut et personalia sive hypostatica sint; quæ vero ita propria, ut notiones non ut hypostatica; quale ipsum quoque spirare dictum est esse. Igitur ex his quæ nunc dicta sunt, et ex his quæ in superioribus præsupposita fuerunt, hujus inconvenientis solutio patet. Nec habet quisquam amplius accusare Latinos, quod confusionem introducant personarum. De duabus vero causis, sive duobus principijs, quæ in theologiam Latini introducere quidam autumant, hocque inconveniens magis eos sequi, quam umbram corpora putant: quid dicemus? Nempe hoc in primis dicendum est, quod ipsa sola auctoritas sanctorum sufficiat fidelibus necesse est: qui utrumque dixerunt, et quod Spiritus a Patre procedit et Filio, et quod tanquam ab uno principio. Non enim duo principia Spiritus sunt Pater et Filius, inquit Augustinus, sed unum ejus ambo principium sunt; quemadmodum creaturæ non tria principia, sed unum sunt Pater, et Filius, Spiritus sanctus, ipsa Trinitas Deus. Quam igitur aliquis hæc apertio-rem querat solutionem, quam Spiritus sanctus per hujus sanctissimi Patris os et doctoris locutus est. Non enim lateat nos quod idem inconveniens multorum videlicet principiorum, et multorum deorum in productione etiam creaturæ sequeretur. Si quis non pie consideraret, quod a fide Christiana est alienum, et conveniens gentilibus. Hoc enim est de quo maxime nos gentiles accusamus, quod multos videlicet introducebant deos, multosque creatores. Cum igitur nos etiam tres divinas personas creaturæ causam et principium credamus, nos etiam hoc inconveniens sequeretur, et multa videremur ponere principia, multasque divinitates, si quis non recte intelligat. Sed audi quomodo sancti doctores sapientissime hoc solvant. Nam et si Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum creaturæ causam esse credamus: quoniam tamen ad Patrem omnia referuntur, et quia ab eo habent et Filius et Spiritus sanctus et ipsum esse, et creandi po-

tentiam; si enim Pater non esset, Filius et Spiritus sanctus nec creandi potentiam haberent, nec omnino essent, item quoniam una et eadem numero, et communi divinitate, sive divina essentia procedente: ideo merito unus Deus et unus Creator sunt.

Item quoniam una et eadem numero potentia erat cum Patre; Filius et Spiritus sanctus ex una et eadem numero et communi divinitate, sive divina essentia procedente: ideo merito unus Deus, et unus Creator sunt. Hoc idem igitur de processione Spiritus ex Patre et Filio sufficiens sit illis qui de hoc quaerunt. Quoniam etenim una, et eadem spirandi potentia ex una et eadem essentia procedente Pater et Filius Spiritum sanctum spirant: et quoniam a Patre hanc spirandi potentiam Filius habet, ideo unus spirator, una causa et unum principium processionis Spiritus ambo sunt. Hæc igitur ut dictum est sufficerent non contentibus propter doctorum auctoritatem, idem tamen ratione quoque probatur; cum enim duo sint, ad quæ omne productum refertur, forma videlicet, secundum quam producit, et suppositum aut persona, ex qua, si Pater et Filius, quemadmodum duo sunt secundum personas, si ita et forma, secundum quam producant, duo essent, tunc necessario duo essent principia Spiritus, cum vero etsi personis duos esse fateamur, forma tamen, qua producant unum numero sint, et omnino indistincti (est enim ipsa divina essentia una et eadem numero communis ambobus, secundum quam ambo Spiritum producant), non est necessario impossibile est, duo principia dicere. Est etenim una numero essentialis activa spiratio, quæ cum eis propria sit, non potest tamen esse communis Spiritui sancto, eo quod ut sæpius dictum est opponitur ejus proprietati. Omnia enim essentialia communia Filio et Spiritui sancto cum Patre sunt, salvis tamen eorum proprietatibus. Omnia enim est Filius quæcumque et Pater, Basilii et cæteri doctores alunt, manens in eo quod est Filius, videlicet in ejus proprietate. Quanquam etenim æqualis et similis sit Patri, generare tamen se ipsum non potest, cum sit ejus proprietati oppugnans. Eodem modo Spiritus quoque, etsi omnia communia habet cum Patre et Filio, servet tamen suam proprietatem necesse est: quia spirare se ipsum non potest, cum hoc oppugnet ejus proprietati. Ex his igitur clarissime patet falso Latinos accusari, quod duo ponant in divinitate principia. Item aut perfecta est, alunt, ex Patre processio, et superfluit illa quæ ex Filio est, aut si hæc necessaria est, imperfecto ex Patre procedit. Hoc vero inconveniens est, imperfectam operationem dicere Patris, et ad suam perfectionem Filio indigere. Ad quæ respondemus, illos qui hæc dicunt, ideo errare, quia omnino duos esse putant Patrem, et Filium, et eorum operationes, humanis exemplis inhaerentes, quia vident duorum hominum duas esse operationes numero, etsi ad unum effectum ten-

441

dant, et distinctas ab invicem, putant idem contin-
 gere etiam in Deo. Quod absurdissimum est. Nam-
 que Pater et Filius personis solummodo distincti,
 in cæteris unum et idem sunt : quo fit ut etiam
 spirandi potentiam unam et eandem numero ha-
 beant, et simul non seorsum, nec hic prius, alter
 posterius, nec hic alia, alter alia spiratione spiret
 Spiritum, ut il qui corporates in omnibus sunt,
 putant ; sed simul et absque tempore una eadem-
 que numero spiratione perfecte ambo, et supra
 omnem perfectionem eum spirent. Necessè enim
 est eadem toties ad eos dici, qui toties audientes
 non intelligunt ; aut quid isti dicent, si quis eos
 e contra interroget, si perfectam credunt mundi
 ex Patre creationem, an non ? Si enim perfectam,
 quare Filium quoque et Spiritum creatores nomi-
 nant ? Si vero imperfectam, et idem Filium et Spi-
 ritum Patri associant, considerent quid dicant. At
 perfecta quidem ex Patre mundi creatio, una vero
 eademque numero Filii et Spiritus operatio ad ejus
 creationem est, et non alia Patris, alia horum ;
 tunc enim haberent locum hæc puerilia dubia. Ita
 igitur et in proposito perfecta quidem, et super
 omnem perfectionem est Spiritus ex Patre proces-
 sio eadem vero et una numero ex Filio quoque
 ejusdem Spiritus spiratio est, non alia et alia, nec
 aliter et aliter, nec prior et posterior, sed simul
 eadem, et similiter eum una et eadem numero spi-
 randi potentia Spiritum ambo spirant. Et nullus
 rursus blasphemix hinc rationem accuset, audiens
 nos ex creatura arguentes. Et ideo putet Latinos
 Spiritum sanctum inter creaturas ponere ; fuerunt
 etenim, et sunt, qui in hanc etiam proterviam et
 insaniam devenerunt, ut hoc quoque Latinis impu-
 tare audent. Hæc enim aut stultorum, aut jocari
 voluntiam sunt ; aut illorum qui ignorant sanctos
 Patres et doctores sæpius a creatura et sensibili-
 bus exemplis manducentes nos ad credendum res
 intellectuales et invisibiles atque divinas, ab eis
 quæ et ex ille vestigium divinæ similitudinis habent,
 illa probantes pro posse. Trinitatem etenim perso-
 narum Orientales quidem, Intellectu, verbo et
 spiritu ; item oculo, fonte et fluxu ; rursus solo,
 radio et luce ; Occidentales vero aliis similibus
 ostendere conantur. Quamvis unumquodque eorum
 exemplorum etsi ratione tria sint, una tamen hy-
 postasis sive substantia realiter est. Patres tamen
 non putarunt propterea propositam veritatem of-
 fendere, sed quantum intentioni eorum convenie-
 bat ex his exemplis accipientes, reliquum, tanquam
 alienum a veritate, repellebant. Et nemo eos nec
 accusavit nec accusabit, donec mentis compos est,
 talibus quod usi fuerint exemplis. Quomodo igitur
 Latinos recte quis accusabit, si ad ostendendam
 unam eandemque numero esse spirativam in Patre
 et Filio potentiam, utantur exemplo ab omnibus con-
 cesso, una eademque numero a Trinitate entium
 creatione ? aut quomodo propterea calumniari eos
 aliquis audebit, quod Spiritum sanctum eum crea-

turis commoverent ? præsertim cum nullus eorum
 qui nunc vivunt, Latini, nec qui post divisionem
 et infaustum infelixque illud schisma fuerunt, hoc
 primo dixerit ; sed illi præsci sancti, illi antiqui
 doctores, illa luminaria magna, quorum sonus in
 omnem terram exivit, et verba in fines orbis terræ,
 quique a nobis et nostris ut præcipui doctores et
 sancti merito celebrantur, hæc exempla et invener-
 rint, et dixerint. Augustinus etenim, qui profundi-
 tate scientiæ omnes antecellit, sanctitate et fervore
 charitatis in Deum nulli cedit : Augustinus est, in-
 quam, qui hæc eisdem verbis dicit Patrem et Fi-
 lium scilicet principium esse Spiritus sancti.
 Quemadmodum Patrem, et Filium, et Spiritum
 sanctum unum principium creaturæ credendum
 est. Accusent il qui facile cuncta audent, et bea-
 tum Athanasium, qui in Dialogo Orthodoxi cum
 Ariano dissimilem Filium Patri, et Spiritum Filio
 et Patri ponente, ita dicit : Dei natura cum Filii et
 Spiritus sancti causa est, tum omnis creaturæ ; et
 simili audacia aut Filium et Spiritum eum creatura
 ponant, aut creaturam eum Filio et Spiritu sancto
 ut Deum colant, ut eandem numero causam esse
 Dei videlicet et creaturæ, sanctus doctor docuerit.
 Sed hæc impudentium et ignorantium hominum
 sunt. Etenim eum inconvenientiâ, quæ quidam
 contra veram nostram conclusionem suis rationibus
 inferre solent, hæc potissimum sint ; et ad hæc si
 qua alia sunt, referantur : patet, quod illis Deo
 favente sufficienter solutis, cætera etiam simul
 corruant, et quæ ad hæc dicta sunt, et ad omnia
 etiam illa sufficiunt.

*Expositio auctoritatum doctorum quorundam, quæ
 Latinis contrariæ esse videntur.*

Cæterum restat considerare quæ a quibusdam
 auctoritatibus doctorum oppositis, ut arbitrantur,
 Latinis et hujus dogmatis veritati arguunt, putantes
 contradictionem ex eis concludere : quarum una
 quidem est illa, quam in Theologicis suis beatus
 Joannes Damascenus ait ; Spiritum Filii dicimus,
 ex Filio vero non dicimus. Altera vero sanctissimi
 Dionysii Areopagitæ, in libro *De divinis nominibus*
 dicentis : Solus fons divinitatis, qui supra omnem
 substantiam est, Pater est. Nam etsi aliqua alia
 reperiantur, eju- dem tamen sententiæ sunt, et ad
 hæc tanquam potissima et quæ videntur expresse
 Latinis esse contraria, referuntur. De his ergo dua-
 bus duntaxat considerandum est. Ad illud ergo,
 quod Joannes Damascenus ait, audi quam simpli-
 citer, quam juste, quamque sufficienter ad persua-
 dendum pro Latinis et eorum opinione confir-
 manda respondebimus. Nullum dicimus nomen ita
 sufficiens esse, ut unum solum possit præcise signi-
 ficare, quod in divinis exprimere volumus, quo fit
 ut multis et diversis altero unam, altero aliam rem
 nec tunc complete significemus. Cum enim hæc
 nomina et verba a nobis inventa sint, et qui na-
 tura regimur, et qui naturalibus rebus ea signifi-
 candis imponimus, nec inventoris, nec eorum qui-

huc imponantur, naturam excedere possunt: ideoque divinas res complete significare minime possunt. Quare imperfectionem nominum non attribuendam esse rebus divinis, omnis qui recte sapit, affirmat. Sed cum aliis nominibus divinas res exprimere non possimus, utendum quidem his consuetis nominibus est. Utendum tamen in quantum rebus significatis convenient, imperfectionem eorum, et si quid inconvenientiæ secum portant, resellendo, et per aliud nomen defectum alterius supplendo. In quæstione itaque proposita, videlicet in processione Spiritus ex Patre et Filio, duo hæc necessario exiguntur: unum, quod Pater et Filius equaliter atque simpliciter Spiritum sanctum spirant, non unus perfecte, alter imperfecte; hoc enim contrarium est fidei veritati. Alterum, quod Filius ut in aliis, ita etiam in spirando relationem et ordinem habeat ad Patrem. Utrumque enim horum insunt Patri et Filio. Summa etenim est in ois et potentia æqualitas, imo identitas, et summus ordo. Quæcunque enim Filius habet, ipsum etiam spirare Spiritum, habet a Patre. Si igitur unum nomen esset sufficiens, et summam potentia eorum identitatem, et summam ad invicem ordinem simul significare, illo profecto omnibus aliis postpositis utendum esset. Nunc vero non solum impossibile est unum tale reperire nomen: et ideo necessario uno nomine alterum horum, altero vero alterum exprimendum est, verum etiam hæc diversa nomina ad hoc quod utrumque per se unum tantum significatum prædictorum significant, etiam imperfecte illud unum significant. Quare nos recte quidem et pio quid vel significandæ conveniat recipientes, reliquum, et quod imperfectionis est, repellimus. Tales sunt eæ præpositiones *ex*, videlicet et *per*. Præpositio namque *ex* æqualitatem quidem cum de aliquibus duobus vel pluribus accipitur, significat; ordinem vero unius ad alterum minima. Si quid enim *ex* duobus fieri dicimus, puta si quod pondus *ex* duobus trahitur, similiter quidem et æqualiter eorum *ex* utroque trahi, quoad vim præpositionis significamus. Ordo vero unius ad alterum non inde apparet. At præpositio *per* e converso ordinem quidem significat, æqualitatem vero minime. Si quid enim *ex* aliquo per aliquem esse aut fieri dicatur, manifeste apparebit illum, de quo dicitur *per*, ordinem quemdam ad illum de quo præpositio *ex* prædicatur, habere; et hunc ab eo accepisse id quod per eum fit. Æqualitas vero horum ad invicem minime significatur. Minoris namque potentia semper et auctoritatis est ille, de quo præpositio *per* prædicatur. Unde sancti Patres et doctores cum orientales, tum occidentales, cum ad potentia æqualitatem, imo identitatem Patris et Filii respiciunt, *ex* Patre et Filio dicunt Spiritum sanctum procedere et esse. Cum vero ordinem eorum ad invicem ostendere volunt, *ex* Patre per Filium eum procedere, et *ex* Patre per Filium, sive *ex* Deo per Filium, eum esse do-

cent. Sunt tamen nonnulli sanctorum, quorum aliqui majoris fecerunt ordinem, ut major pars Orientalium: aliqui æqualitatem, sive identitatem, ut plurimi Occidentalium. Et quemadmodum occidentales pluris facientes æqualitatem sæpius utuntur *ex*, ita orientales, qui ordinem majoris existimant, cum quibus et beatus Joannes Damascenus connumeratur, per ut plurimum utuntur, raro admittentes præpositionem *ex*: non sibi invicem contradicentes, sed diversa significata diversis nominibus exprimentes. Quare de mundi creatione, etsi absque ulla ambiguitate *ex* Filio etiam omnia producta sint prout *ex* Patre, rarissime tamen reperies apud doctores præsertim orientales, quod mundus sit productus *ex* Filio, sed semper per Filium, ob illud Joannis: *Omnia per ipsum facta sunt*. Ita magis ordini adhæserunt Patres orientales; et ideo utuntur *per*, quæ sola ordinem significat. Præterea lingua Græca per hanc præpositionem *ex* principalem significat causam, qualem Filium esse, vel Spiritum, vel mundi, nullus omnino concedet. Quare fugiunt doctores de Filio ipsa *ex* uti, ne quis eum principalem causam putaret; et non solum ipsa *ex*, verum etiam nomen causæ fugiunt de Filio dicere respectu ad creaturam, quanquam et Filius et Spiritus passim ab omnibus fidelibus causa mundi esse credantur, et una cum Patre causa: timentes ne quis propterea principalem causam eum esse putet; a quo ut falso sibi cavent. Unam enim principalem et Deitatis et creaturæ causam sciunt Patrem videlicet solum. Si igitur Latini cum sanctis occidentalibus *ex* Patre et Filio Spiritum sanctum dicentes, non principalem causam Filium ponunt, sed eorum potentia identitatem et æqualitatem per hoc profitentur: Damascenus vero principalem causam negans, quæ per *ex* significari solet, habuit respectum ad ordinem, et ideo utitur *per*, *ex* Patre per Filium procedere Spiritum asserens, per quem Filii ad Patrem ordo manifestatur, æqualitatem sive identitatem eorum potentia nec ipse negans, quomodo magis invicem consonæ dicantur? Ipse enim est, qui de Patre, ipso quidem est Intellectus Verbi abyssus. Verbi genitor, et per verbum spirator declarativi Spiritus. Et rursus: Spiritus vero sanctus declarativa absconsæ divinitatis potentia Patris, *ex* Patre per Filium est procedens. Quod autem per hanc præpositionem *per*, tum per hunc, tum per alios doctores, Filius quoque cum Patre causa substantia Spiritus ostenditur, satis in oratione *De unione* a nobis probatum est, præsertim cum addatur hoc verbum *procedere*, quod etiam, secundum nostros, nihil aliud quam ipsum esse personale Spiritus sancti significat. Et ad auctoritatem quidem Damasceni hæc sufficiant.

Ad illa vero sancti Dionysii, solum tantem divinitatis Patrem dicentis, ut clarius appareat auctoritatem illam non habere illum intellectum, quem nostri putant, audendum est primo illos doctores.

qui etiam Filium dicat fontem Spiritus sancti, non dico gratiarum Spiritus non subsistentium, hæc enim abutuntur ad omnia hujuscemodi responsione: sed ipsius personæ Spiritus sancti. Primo itaque Athanasius in sua contra Arianos oratione illud Psalmi: *Quoniam apud te est fons vitæ*, exponens, *Secebat etenim, inquit, Pater videlicet apud se habens Filium fontem Spiritus sancti. Patet igitur quod ipsam personam Spiritus sancti non gratiam non subsistentem; habemus enim a sancto Basilio traditam regulam, quod cum audimus Spiritum cum additione sanctum, nil aliud quam personam Spiritus intelligere debemus. Cum igitur hic Filius fons Spiritus cum additione sancti dictus sit, patet quod personæ ejus fons dictus est. Deinde quoque ipse magnus Basilius, qui hanc nobis tradidit regulam, fontem Spiritus sancti Filium nominat, dicens: Fons vitæ Filius, ait enim David ad Patrem: *Quoniam apud te est fons vitæ; et rursus alius propheta dicit de Judæis: Me dereliquerunt fontem aquæ viventis. Aqua vero vivens dicitur Spiritus sanctus. Et notandum quod Spiritum sanctum dicit, significans ipsam ejus personam; persona vero Spiritus sancti Deus est; Filius igitur cum sit fons Spiritus sancti, fons est divinitatis manifestissime. Quare cum sancti Dionysii illa auctoritas, solum fontem divinitatis Patrem inquentis, prædictis sanctorum auctoritatibus non contradicat (nefas est enim etiam cogitare quod sancti doctores invicem contradicant), aliud quam vulgus putat, intelligit; nec ideo dicit hæc ille doctor, quasi negans Filium esse fontem Spiritus sancti, sed ipse quoque una cum prædictis doctoribus eum fontem esse Spiritus sancti dicit, hoc est, ejus personæ. His igitur declaratis respondemus, quod non omnimodam divinarum personarum distinctionem ab invicem hic, ut nostri falso arbitrantur, sanctus doctor tradere proposuit; et patet quia nullam Filii distinctionem et Spiritus sancti tradidit. Non igitur omnium trium personarum ab invicem distinctionem, sed Patris duntaxat ad reliquas tradit. Patrem igitur in parte ad Filium comparans, et eorum ab invicem distinctionem tradens, solum fontem Patrem ait, ac si diceret Patrem quidem fontem Filii esse, Filium vero fontem Patris minime esse. Et quod de Patre et Filio duntaxat hic speculetur, a sequentibus manifestatur. Ea etenim, inquit, quæ sunt generationis divinæ, quæ super omnem substantiam est, non convertuntur ad invicem. Hoc enim nomen generationis divinæ Patrem et Filium duntaxat respicit, cum ille generet, hic generetur. Hoc autem manifestius apparet, cum subjungit, cum Pater non sit Filius, nec Filius Pater: patet igitur quod generare et ipsam paternitatem soli Patri tribuens, solum fontem cum ait divinitatis, ac si diceret: Solus Pater, solus generans est, nec ipse generatus, nec Filius generans, cum ea quæ sunt generationis divinæ non convertantur ad**

invicem. Et hæc quidem vera ejus auctoritatis expositio simul et solutio est. Quod si quis etiam diceret Patrem solum fontem generationis divinæ, quæ supra omnem substantiam est, tanquam qui solus Filii simul ac Spiritus principium sit, et solus fons non ex fonte: Filius vero sit quidem fons, doctoribus ita docentibus, sed fons ex fonte. Hujus autem sententiæ et beatus Augustinus in quarto *De Trinitate* est; ait etenim: Et quod dicit Dominus: *Quem ego mittam vobis a Patre*, probat Spiritum sanctum et Patris esse et Filii. Etenim cum dixisset: *Quem mittet Pater*, addidit: *In nomine meo*; non tamen dixit: *Quem mittet Pater a me*, quemadmodum dixit: *Quem ego mittam vobis a Patre*, ostendens videlicet quod totius divinitatis, vel ut melius dicatur, Deitatis Pater est principium. Hoc beatissimo doctore quem digniorem quæremus mentis Dionysii expositorem? Quis hæc melius intellexit? In quo ut illo Spiritus sanctus locutus est? Quod enim ille dixit solum fontem divinitatis, quæ super omnem substantiam est, hic totius Deitatis principium inquit: cum Pater scilicet a nullo principio sit, sed ipse sit Filii et Spiritus sancti principium, Filius vero principium habens Patrem, ipse etiam principium sit Spiritus sancti. Sed ne te offendat rursus nomen totius Deitatis, nec opponas toti partem, tanquam si Filius partis esset principium; Deitas enim non est partibilis. Hic vero defectum imbecillitatis nominum est, quem qui ad res significatas transfert, non recte nec ple agit. Ad exponendam igitur auctoritatem prædictam, et oppositionem inde submotam solvendam etsi multi alii modi essent, tamen quæ dicta sunt, ita manifesta et clarissima sunt, ut sola sufficiant. Probato enim quod Filius sit etiam fons Deitatis, siquidem fons Spiritus sancti est sanctorum Patrum sententia, Spiritus vero sanctus Deus est (quibus beatum Dionysium contradicere nullus fidelium dicet), restat ut hoc quod dicit Dionysius, solum fontem Deitatis Patrem esse, secundum prædictos modos, aut alterum illorum, et non aliter dixerit.

Brevis Epilogus omnium, quæ dicta sunt in hoc opere.

D Ego quidem tua gratia, clementissime vir, quod petisti pro posse complevi. Quæ enim acta in concilio fuerunt ex parte narravi, utriusque quæstionis rationes breviter reddidi. Quæ inferuntur inconvenientia contra veritatem conclusionis sive ex rationibus adversariorum, sive ex auctoritatibus doctorum solvi. Et quidem ut puto sufficienter. Ex quibus, ni fallor, fidei nostræ veritas clarissime probata est. Tuum vero erit et aliorum, quorum in manus hoc opus legendum pervenerit, attente absque passione sæpius eadem legere et relegere, et bene quæ in eo dicta sunt contemplari; fortassis etenim non inutilis, neque labori nostro inconueniens vos fructus sequetur; sed qualis maximi existimandus est. Siquidem veri

nec inquirendi fructuosior labor est, nec inventi pretiosior fructus. Sed ante omnia sanctorum Patrum et doctorum occidentalium auctoritates, quas cum his simul ad te mitto, legentes, attente ex his colligetis problematis hujus clarissimam veritatem. Si qui vero non veritatis, sed contentionis amici, aut meis rationibus, aut dogmati Latino- rum instantias inferant, eos deridentes et per

Patrum auctoritates facillime arguentes : omnis etenim ratio his contradicens reprobanda est, tanquam veritati contraria, siquidem Patres veritatem locuti sunt. Tu vero una cum Occidentalium Patrum testimoniis etiam aliquas Orientalium auctoritates a nobis accipe, ut etiam istos eadem illis dicentes, intelligas ; et non solum sententia, verum etiam ipsis verbis eos plerumque esse concordēs.

EJUSDEM CARD. BESSARIONIS

AD GRÆCOS EPISTOLA

EXHORTANTIS EOS AD OBEDIENTIAM SACROSANCTÆ ROMANÆ ECCLESIAE,
ET SUSCEPTIONEM SYNODI FLORENTINÆ,
ET DE ELECTIONE SUA IN PATRIARCHAM CONSTANTINOPOLITANUM.

ARGUMENTUM.

Græci nostri, mortuo Josepho patriarcha Constantinopolitano Florentiæ, noluerunt alterum eligere et in locum demortui substituere, quem confirmaret summus pontifex Eugenius IV, quod dicerent non esse moris eum eligendi extra Constantinopolim. Quibus excusando se humanissime pontifex respondit, se non posse deponere Latinum patriarcham titolarem, nisi Græci proponerent alterum Græcum ibi ubi celebrabatur concilium, a se confirmandum. Quem autem postea Constantinopoli primum elegerint, non adeo constat. In historia quam scripsit nostra ætate Theodosius Zygomalas ad Martinum Crusium hæreticum, fertur fuisse Gregorius Protosyngelus. ut notavimus in II libro de Sacramentis versus suam. Doctissimus Caryophyllus in libro quinque capitum, quem in linguam tritam et vernaculum Græcorum vertit, ex aliis historicis colligit fuisse Bessarionem, quod ego non credo, fecisset enim alicubi ea de re Bessarion mentionem. Ferunt eum facere mentionem in hac ipsa epistola cum dicit, se habuisse inter Græcos summos honores. At hoc verisimile est eum dicere propter doctrinam et prudentiam : alioquin etiam imberbem et juvenem apud imperatores præ cæteris ephelis in honore habitum fuisse testatur. Sed eum, aiunt, substituisse Romæ cardinalem creatum. Si intelligant Bessarionem post concilium non fuisse reversum in Græciam, falsum est, ut constat ex epistola Bessarionis ad Lascarium Philanthropinum, circa proœmium, ubi reperiantur hæc verba, *μετὰ τὴν γινομένην ἀγίαν σύνοδον, καὶ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡμῶν ἐπάνοδον, post celebratum sacrum concilium, et nostrum in Constantinopolim reditum.* Si autem intelligant eum brevi substituisse in ea urbe et reversum fuisse in Italiam, quamvis non sit certum, tamen fieri potest, et tunc debuit historicus dicere, quamvis Constantinopoli præsens electus fuerit, noluit tamen acceptare. Secundum aiunt fuisse Metrophanem, quem mordaci scommate per contemptum vocabant *μητροφάνον*, et *φρατριάρχον*, tertium Gregorium protosyngelum, qui fuit a confessionibus Joannis Paleologi imperatoris, et tenuit locum Alexandri in synodo. Illi omnes fuerunt ex Patribus concilii, qui subscripserant, et permanserunt constantes in concordia et unione cum Ecclesia Romana. Porro de Gregorio protosyngelo sive fuerit prius, sive tertius, hoc certum est, eum sponte cessisse patriarchatu, et eo munere dignitatis se abdicasse, imo et Romæ se recepisse, ac inhabitasse monasterium S. Georgii in Velabro, prope Forum Boarium. Hoc totum contigit tempore Nicolai V, qui etiam scribit ad Constantinum postremum imperatorem, et eum hortatur, ut propriam patriarcham, non ut quemdam aliquem tenuis fortunæ sacerdotem misere vivere sinat, sed ut decet verum patriarcham Constantinopolitanum, summopere ipsi commendando rogat, ut eum redire ad suam thronum curet : eique reverso cuncti honorem et obedientiam exhibeant. Eundem ferunt post obitum *Θαυματουργῆσαι*, edidisse miracula. De eodem Gregorio, de Isidoro etiam Ruthenorum antistite, et Bessarione sic scribit Pius secundus libro XI in suis Commentariis, circa tertiam partem libri : « Hunc annum viri tres in Ecclesia præcellentes insignem mortem reddidere : prius fuit Isidorus cardinalis episcopus Sabinensis, qui diu antea percussus apoplexia perdidit ser-